

Luigi Giussani

DATI ŽIVOT ZA DJELO DRUGOGA

Uredio JULIÁN CARRÓN

TI ILI PRIJATELJSTVO (1997)*

Riječi Jean-Baptista Massilon (*»Samo Bog je velik, moja braćo«*), izgovorene odlučnim glasom, odjeknule su u velikom salonu Sajma i bez ikakvog uvoda su označile početak i dale ton vježbama te godine. Don Giussani ih je iskoristio da bi se predstavio tisućama sudionika, prije nego je započeo veliku temu *»Drugoga«* (Ti ili prijateljstvo!). Upravo je izlazio iz teškog perioda koji ga je oslabio, u prilikama koje za njega nisu bile uobičajene, obilježenim težinom bolesti i vremenom koje prolazi. *»Starost je planula u meni«¹*, povjerio se nekima, a fizička ograničenja su mu svakodnevno nametala misli o stvarima koje prolaze, nestaju, svršavaju. Ali umjesto da se povuče, da se pomiri sa sudbinom, on je reagirao, nadilazeći vanjski izgled, zalažući se cijelom svojom osobom, svojim razumom u traženju istine koja je već poznata, ali čiju nutarnju dubinu još treba otkriti. Bio je to period razmatranja, bogat intuicijama, razmišljanjima, kritičkim analizama, kojima je on uvijek nastojao dati oblik i puninu kroz onaj *»razvoj govora«*, koji je upravo u meditacijama Bratstva imao jednog od svojih glavnih temelja.

Štoviše, on je dvije lekcije Vježbi te godine smatrao *»istinskim božanskim nadahnućem«*, jer one su izražavale svijest čovjeka pred Velikom Prisutnošću, kao što svjedoče ove stranice.

Produblјivanje sadržaja iskustva vjere usko je povezano s proučavanjem modernog intelektualnog konteksta, kao i mentaliteta koji iz njega proističe i koji današnji čovjek mora uzeti u obzir. *»“Proučavanje povijesti čovječanstva“ s nakanom da se pokaže krajnja pozitivnost egzistencije, poziv je koji je u svom zadnjem pozdravu 2004. godine don Giussani uputio prijateljima Bratstva. To je zadatak koji je on prihvatio, kao što pokazuju i svjedoče njegove lucidne stranice o modernom racionalizmu, o nihilizmu, o shvaćanju »ja« i ljudske slobode.*

Za svaki svoj govor i intervenciju don Giussani se vrlo savjesno pripremao: raširio bi bilješke, zacrtao bi „redoslјed“, sve je potkreplјivao navodima napisanima na cedulјama ili papirićima. Potom je govorio i govoreći je „stvarao“ predavanje, skoro u živo, sa žarom koji se prenosio na slušatelјe. Međutim od Vježbi 1997. godine stvari su se promijenile. Strah da bi fizičke slabosti, uključujući dikciju mogle otežati razumijevanje njegova govora, navelo ga je da počne koristiti, za njega novi oblik komunikacije koji je tehnologija omogućavala. Dvije glavne lekcije bile su zato snimljene nekoliko dana prije, pred malom skupinom osoba, i potom projicirane na velike ekrane u dvoranama gdje su bili okupljeni sudionici Vježbi. Taj oblik nije promijenio suštinu sadržaja i iskustvo „žive riječi“ nije bilo nimalo umanjeno. Don Giussani je tih dana bio prisutan u Riminiju, sâm je slijedio lekcije iz jedne male dvorane iza pozornice, a u nedjelju ujutro je sudjelovao na skupu, odgovarajući izravno na pitanja.

Taj novi način komunikacije se od tog trenutka nadalje pokazao providnosan. U mjesecima i godinama koji su slijedili, upotreba snimki, i direktna veza na daleko omogućili su don Giussaniju da posreduje na mnogim skupovima, da izravno slijedi život pokreta, unatoč tome što nije mogao biti fizički prisutan. Njegova *»uplitanja«*, kako ih je on definirao, dirnula su mnoga srca i bila su temeljni oslonci puta koji je on sa žarom nastavljao prelaziti sa svojim prijateljima, također i s onima *»koje slabo poznajem ili ih ne poznajem uopće, ali s kojima se osjećam duboko ujedinjen«*.

---

* Duhovne vježbe Bratstva Comunione e Liberazione, 16-18. Svibnj 1887, Rimini.

¹ A.Savorana, *Vita di don Giussani* (Život don Giussanija), BUR, Milano 2014, str. 975.

Uvod

»Samo Bog je velik, moja braćo«: Samo Bog je velik, braćo moja. Tako je slavni govornik Jean-Baptiste Massillon započeo pogrebni govor Kralja Sunca u katedrali Notre Dame.

Smrt kralja Francuske Luja XIV. signal je epohe kad je razum zahtijevao da zauzme cijeli prostor Božjeg posredovanja u čovjekovu životu, u svakom smislu. Zbog toga je Crkva, vrhunski izvor svjetla za čovjekovo iskustvo, ograničila svoju energiju na pastoralnu razinu kako bi branila moralnost naroda – uzimajući zdravo za gotovo da je dogmatski sadržaj za vjernika očit. Stoga je Božjem narodu nedostajala obrana i podrška u vjeri, jer upravo kroz kulturnu aktivnost život naroda se obogaćuje i daje plodove u povijesti, bilo za ili protiv kršćanske tradicije koja je izgradila zapadnu civilizaciju.

Mi sada, kao da snosimo ekstremne posljedice racionalističke pobune živome Bogu koji se objavio čovjeku. »Živi Bog«: tako ga Isus naziva, jer to je Bog koji se objavio čovjeku, Bog prisutan u povijesti.

Zato trebamo moliti našeg Oca koji je na nebesima da produbi svijest naše vjere: »Tko si ti Gospodine, za mene, za nas, za cijeli ljudski svijet?« To je korak na kojem se uzdamo u Njegovu pomoć, kako bismo pobijedili hladnoću srcu koju podržava sveopći mentalitet.

Razmatranje koje ću vam predložiti je u skladu s mojim preokupacijama povezanim s problemima ovog vremena, a tiče se dvije teme:

Prvo je definirano pitanjem: što je Bog za čovjeka? »Bog je sve u svemu«, kaže sveti Pavao (1Kor, 15, 28). Tko od nas živi sa stalno obnavljanom sviješću da je »Bog sve u svemu«? Što to znači?

Druga tema je: kako ga možemo upoznati takvog? Isus kaže: »Nitko ne pozna Oca doli Sin« (Lk 10, 22). Zato shvaćam zašto u Poslanici Kološanima, u trećem poglavlju, stihu 11, sveti Pavao govori: »Krist je sve u svemu«.

»BOG SVE U SVEMU«

1. Novi početak: ontologija

Tema prvog razmatranja je geslo svetoga Pavla: »Bog je sve u svemu«. ² Milosz u svom djelu *Miguel Mañara* na usta svog protagonista stavlja riječi: »Samo On jest«. ³

»Nemamo ovdje trajna grada«⁴, govori Pavao u pismu Hebrejima. Ovaj život u meni ili u društvu, ovakav kakav je vidljiv, pun zahtjeva, s napretkom života koji čovjek postiže u svom dramatičnom suživotu s drugima i u društvu, nije trajan, prolazan je i kratkotrajan.

»Gledam ti nebesa, djelo prstiju tvojih, mjesec i zvijezde što ih učvrsti – pa što je čovjek da ga se spominješ, sin čovječji te ga pohodiš?«⁵, kaže psalam 8. Pa ipak, mi smo ona razina prirode na kojoj je stvarnost svjesna sebe; ona vrtoglava razina na kojoj nam se stvarnost kakva nam se očituje u svom kozmičkom značenju, paradoksalno ima malu točku koje je sadrži svu u njezinoj mogućnosti svijesti, ima nedokučivu točku u kojoj se sve odražava: ja.

Riječi svetoga Pavla podsjećaju na jednostavnu Sirahovu izreku: »Sad ću podsjetiti na djela Božja, i što sam vidio, to ću ispričati. Riječima Gospod stvori djela svoja. [...] On je uredio čudesna djela svoje mudrosti, jer je jedini od vječnosti do vječnosti. Niti mu se što može dodati niti oduzeti. [...] Kako li su divna sva djela njegova, kao sjajna iskra njihov je prizor [...] Ma koliko da dodamo ne bismo završili; jednom riječju: „On je sve“«. ⁶

Pred tim Gospodinom ljudsko „ja“ osjeća žeđ za njim. Ljudsko „ja“ osjeća žeđ za tim Bogom, to jest – kao što Isus kaže - »osjeća žeđ za vječnim životom«. Bez te žeđi sve bi bilo mutno, tamno, ili nesnosno ništavilo; što je čovjek više čovjek, što je svjesniji sebe, otvoreniji ljubavi, to više osjeća da bi bez Beskonačnog sve bilo zagušujuće, nepodnošljivo. Moje „ja“ osjeća žeđ za vječnošću, ono je odnos s Beskonačnim, to jest sa stvarnosti koja nadilazi svaku granicu stvarnosti koju poznajemo. Samo On jest, Bog, sve u svemu.

»Bog je sve«. On je sve upravo zbog te žeđi koja obilježava ljudsku pojavu. Bog je Bitak. Ali što znači da je Bog Bitak? Znači da je On sve u svemu. On je sve. Ako je Bog Bitak, jer je sve u svemu, onda je sve što postoji stvoreno od Boga.

2. Dvije napasti: nihilizam i panteizam

Ali ako je Bog sve, što sam ja? Tko si ti? Što je osoba koju volim? Što je domovina? Što su novci? Mora, brda, cvijeće i zvijezde, zemlja i nebo, što su oni?

Odgovor ne donosi rješenje etičkih preokupacija, već je otkriće ontologije – ontologije stvarnosti. Ali stvarnost u svojoj biti, stvarnost kakva izlazi na vidjelo u iskustvu, kakva izlazi na vidjelo u razumu čovjeka, kako može postojati i od čega je stvorena? Stvarnost kakvu čovjek vidi stvorio je Bog, stvorena je »od« Boga. Bitak iz ničega stvara, to jest dariva sebe. To je percepcija da stvarnost nema temelja u sebi, to jest činjenice da se *stvarnost ne stvara sama od sebe*.

Od vrtoglavog osjećaja nestalne pojave stvarnosti čovjek podliježe napasti lažne negacije, napasti da misli da su stvari iluzija i ništa. Ako je Bog sve, znači da stvari koje imaš, osobe s kojima živiš, ili su ništa (nihilizam) ili su nejasni djelovi – među tim nejasnim djelovima si i

² 1Kor 15,28.

³ Usp. O.V.Milosz, *Miguel*

Mañara, Mefiboseth, Saulo di Tarso, Teatro, Jaca Book, Milano 2010, str. 49, 63.

⁴ Hebr 13,14.

⁵ Ps 8, 4-5.

⁶ Sir 42, 15. 21-22; 43, 27.

ti –, Bitka, djelovi Boga (panteizam). Dakle, ili nihilizam ili panteizam. Ti stavovi su danas konačni odgovor kome svi podlegnu i koji u nedostatku sigurnog i jasnog oslonca postaje sveopći odgovor.

Nihilizam je neizbježna posljedica prvenstveno umišljanja čovjeka da je on središte svijeta, te da se stoga može spasiti sâm. To je toliko krivo da svi oni koji žive braneći taj stav, na kraju, čak i otvoreno, skrenu u dualizam. Potom nastoje izbjeći njegovu gorčinu pribjegavajući predodžbama preuzetima iz istočnih religija ili nekih spiritualističkih struja zapadnog svijeta, (kao na primjer New Age iz Sjedinjenih američkih država), a koji na kraju uvijek izražavaju panteistički ideal.

Taj ideal nalazimo i u romanu Thomasa Manna *Buddenbrookovi*, kad opisuje posljednjeg čovjeka sposobnog braniti ogromno bogatstvo Buddenbrukovih – dramatična priča koja u njemu postaje tragična. U danu ispunjenom radom, preumoran od nastojanja da održi cijelo nasljedstvo koje je primio od oca i djeda, može si dopustiti samo deset minuta, četvrt sata odmora. Prepuštajući se u fotelji traži utjehu – kaže Thomas Mann – misleći na onaj zadnji trenutak u kojem će njegova kap biti utopljena u »velikom moru svega što postoji«, nestajući tako kao kap, kao individualnost, uranjujući u smirujuće sveopće izjednačenje.⁷

Te dvije teorije i ta dva stava (nihilizam i panteizam) diktiraju sva ponašanja današnjice. To su jedina objašnjenja (također praktična, štoviše nadasve praktična) koje daje opći mentalitet koji zahvaća i puni glavu i srce svijetu, čak i nas kršćana pa i mnogih teologa. Jedan i drugi stav sa svojim posljedicama imaju nešto zajedničko: povjerenje u vlast i želju za vlašću, bilo kako da se ona shvaća i u bilo kojoj verziji.

Bilo kako da se shvaća, u bilo kojoj verziji, vlast uvijek teži diktaturi; ona se afirmira kako jedini izvor i oblik reda, koji je, premda privremen, moguć. Najmanji red, bilo kakva potreba za redom, u određenoj društvenoj situaciji, može kao jedini sigurni temelj imati samo vlast. To je zapravo i Luterovo shvaćanje, koje upućuje na apsolutnu Državu: budući da su svi ljudi loši, bolje je da bude jedan čovjek ili mali broj ljudi koji zapovijedaju. S tog gledišta mogli bismo reći da su Lenjin, Hitler ili Mussolini jednaki. A ovi, su preko utjecaja puritanskog kalvinizma, jednaki demokratskim državama, američkim i drugima i – osim po obliku – jednaki su Eltsinovoj Rusiji ili, moglo bi se reći, i današnjim talijanskim vladama. U toj kulturi država se može ostvariti jedino kao kulturni totalitarizam, osim ako u svom srcu nije osporavana od nečega što je više kršćansko nego ideje i prakse na kojima počiva cijela njegova mudrost.

Ali kako nihilizam i panteizam dovode do toga da cilj postane vlast? Ako je čovjek, svodeći se konačno na ništa, na laž, samo privid, on se osjeća kao fikcija, nestvaran kao privid; ako se njegovo „ja“ rađa samo kao dio velikog nastajanja, kao jednostavni rezultat njegovih prethodnih fizičkih i bioloških sastavnica, on nema nikakav izvorni temelj. Jedini mogući kriterij jest da se prilagodi mehaničkom sudaru s okolnostima onakvima kakve jesu, i što više njima vlada, to više njegova čvrstina i postojanost koje su međutim samo privid, raste, čini se da raste, stoga se povećava iluzija, štoviše, laž.

3. Postojanje „ja“

Panteizam kao i nihilizam uništavaju ono što je u čovjeku najveće; uništavaju čovjeka kao osobu. Pascal kaže da najmanja čovjekova misao vrijedi više od cijelog svijeta, jer pripada stvarnosti koja ga beskrajno nadmašuje: »Sva tijela, nebo, zvijezde, zemlje i njezina kraljevstva ne vrijede kao najmanji duh, jer duh poznaje sve to i sebe samoga, a tijelo ne poznaje. Sve što proizvedu sva tijela zajedno i sve duše zajedno nije vrijedno ni najmanjeg čina ljubavi. To pripada poretku koji je beskrajno viši. Iz svih tijela uzetih zajedno ne bi mogla proizaći ni

⁷ Usp. Th. Mann, *Buddenbrookovi*, 5 poglavlje.

najmanja misao: to je nemoguće, pripada drugom poretku. Sva tijela i svi duhovi ne bi mogli ostvariti čin istinske ljubavi; to je nemoguće, to pripada drugom poretku, nadnaravnom«. ⁸

„Ja“ je ona razina stvarnosti na kojoj stvarnost živi kao potreba za odnosom s Beskonačnim. U tradicionalnom riječniku naziva se »duša«, ili »duh« ta potreba za sveobuhvatnim odnosom koji nadilazi prolaznost svakog mogućeg odnosa. Nihilizam i panteizam uništavaju to »ja« koje određuje dostojanstvo čovjeka, degradiraju ga na aspekt životinjskoga; zakon svakog čina i svakog djela sveden je na instinktivnost. »Opaki su slični lavu, koji zinu, na plijen se obara i laviću što vreba u potaji«. ⁹

I vlast se, kao najplemenitija manifestacija sposobnosti čovjeka koja nadilazi sposobnost svih drugih stvorenja, ostvaruje kao posjedovanje koje postiže instinktivnošću koja je vještija od lavlje ili tigrovske, ali dinamika je ista: oholost, nasilje, seks (ili: »Lihva, pohota i moć«, ¹⁰ kao u *Zborovima* „Hridi kaže Eliot).

Koji je onda odgovor na postavljeno pitanje (»Ako je Bog sve, što sam onda ja?«) to jest odgovor na problem čovjekova bića? Ne radi se samo o filozofskom problemu, nadasve je problem svijesti sebe, to jest problem moga „ja“, problem osobe. U pitanju je što je osoba, i to je u pitanju u svakom ljudskom činu, u svakom iskustvu u kojem stvarnost izranja u razumu. Ali ako čovjek zaniječe sadržaj iskustva govoreći, ili da ono ne postoji ili da je nešto što se ne može razlikovati u ukupnoj stvarnosti, onda ne postoji ništa izvan njega, on je jedini gospodar sebe. Međutim, ako on nema vlast, ako on nije gospodar, onda je rob drugoga, bilo koga tko drži vlast. Sin tako može biti rob oca i majke, žena muškarca, građanin države, pokrajine, provincije ili općine, i što je manje društvo kome pripadamo, to više ovisimo o onome tko u njemu drži vlast.

Vratimo se pitanju na koje moramo odgovoriti: »Ako je On sve, što sam ja?« Ako je Bitak Bog, što znači da »ja jesam«? Što znači da »ti jesi«? Očita poteškoća koju to pitanje izaziva ima kao neposredni rezultat da nihilizam i panteizam izgledaju odgovor razumu koji nema primjerenu svijest o sebi: nihilizam, panteizam i konačno vlast. Bilo koji odnos postaje vlast nad drugim, nasilje, čak i najnježniji odnos ima u sebi jednu nasilnu crtu. Osim možda u djece; ali u odraslima, u svima.

Nastojeći dati ispravni odgovor pogledajmo što u Bibliji Bog kaže Mojsiju: »Reći ćeš im: to je moje ime. „ja sam kao Onaj koji jest, ja jesam“«. ¹¹ »Samo On jest« (Milosz je u *Miguelu Mañara* to dobro razumio), poistovjećujući Boga s Misterijem. Ali uz to, »ja jesam«, a to za razum ostaje jedini istinski misterij, bez tog misterija razum nije razum, jer razum je svijest stvarnosti u cjelini njezinih čimbenika. Dakle, nihilizam i panteizam su reduciranje, negacija razuma, pojednostavnjenje koje skučava, koje je suprotno razumu; oni podlegnu slici stvarnosti po kojoj se sve može izmjeriti, slici koja proizlazi iz svakodnevnog iskustva, iz našeg smrtnog života.

Jedini istinski misterij je dakle: kako to da ja postojim? Kako nastavljam postojati? Kako postoji stvar ispred mene? Kako postoji kamen, kako postoji more? To pitanje ukazuje na ontološku – ne etičku – razinu pitanja. Nihilistički ili panteistički racionalizam su naprotiv uveličali etičku stranu problema, svodeći sve na afirmaciju čovjeka; a afirmacija čovjek je *hybris*, nasilje prema sebi i prema misteriju svijeta. Crkva je, također, pod utjecajem racionalizma istaknula narodu i u teologiji etiku, uzimajući ontologiju zdravo za gotovo, skoro brišući njezinu izvornu snagu.

Nakon što smo sve to rekli, razumno ne možemo ignorirati činjenicu da za razum Misterij mora biti »ograničen« što je više moguće. Pitanje je dakle dokle razum može dospjeti, stoga

⁸ B. Pascal, »L'ordine della carità e il mistero dell'amore divino, (Red ljubavi i tajna božanske ljubavi) 829 (793)« Ukupna djela, A. Bausola, Bompiani, Milano 2000, str. 463.

⁹ Usp. Ps 17, 12.

¹⁰ T.S.Eliot, *Zborovi iz »Stijene«*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1990, str. 67.

¹¹ Usp. Izl 3, 14.

gdje je Misterij nedokučiv? Gdje je razum prisiljen priznati postojanje krajnje stvarnosti u koju ne može prodirjeti? Što u čovjeku može biti zamišljeno na način (čak i paradoksalno) što »izmiče« ovisnosti o Bogu koji ga stvara? Gdje njegovo biće »izmiče neizbježnoj činjenici da ima udjela u Bitku (ne samo da je njegov »dio« već da ima udjela u njemu)? Gdje „ja“ može sebe shvaćati neovisno od Bitka iz kojega proističe? Gdje? U *slobodi*! Sve drugo je dostižno razumu, sve drugo razum može razumjeti. Činjenica da se vlas kose ne stvara sama razumu je očita, kao i činjenica da se cvijet ne stvara sâm, da se ja ne stvaram sâm, sve je to razumu očito. Ali kako djeluje Misterij koji stvara cvijet? Kako me stvara?

Još dublje pitanje: kako Misterij može stvoriti nešto što se ne poistovjećuje s njime? To je prava tajna!

Sve se dakle može razumjeti, osim jednoga što za razum ostaje izvan Boga:

sloboda. Sloboda je jedino što se razumu očituje kao izvan Boga. Bitku kao takvome ne može se dodati ni oduzeti ništa: međutim sloboda naizgled oduzima nešto misteriju Bitka, Bogu.

Ali što je sloboda? Pođimo od iskustva kao što to obično činimo. Sloboda je zadovoljenje neke želje. Fenomen koji me navodi da rečem: »slobodan sam«, je zadovoljenje. Fenomen koji definira slobodu je dakle potpuno zadovoljenje, odgovor na moju žeđ. Sloboda je potreba za potpunim zadovoljenjem. Zato je sloboda prilagođivanje Bitku, to jest pristajanje uz Bitak. Ako je Bitak, Bog, sve, sloboda je priznati da je Bog sve. Misterij je htio da ga priznamo svojom slobodom, htio nas je izazvati da ga priznamo.

Ali u samom Bogu to priznanje je dato sa Sinom, s Onim koji nam je bio objavljen kao Riječ. Za Isusa Krista Bog je otac, a za Oca Isus Krist je Sin, stoga sudionik Riječi kako govori teologija o Presvetom Trojstvu. U njegovoj osobi, u njegovom odnosu prema Ocu, objavljuje se Misterij kao Trojstvo. Prihvatiti ljubav stvara, rađa uzajamnost. Ona je sama narav Misterija. Narav Bitka objavila se u Isusu iz Nazareta kao ljubav u prijateljstvu, to jest kao ljubav koju smo prepoznali. Tako je zrcalo Oca Sin, vječna Riječ, a u beskrajnom tajanstvenom savršenstvu tog priznanja u kojem se za nas očituje bezgranična tajanstvena ljepota Oca kao porijekla svega (*Splendor Patris*), nastavlja tajanstvena stvaralačka snaga Duha Svetoga.

„Ja“, ljudsko „ja, stvoreno na sliku i priliku Božju“ odražava misterij jednoga i trojstvenoga Boga upravo u dinamizmu slobode, čiji će zakon stoga biti ljubav, a dinamizam u kojem se ta ljubav izražava može biti samo prijateljstvo.

Međutim ostaje jedna točka koja je za moj razum tajna; kako to da je Bog želio stvorenje koje će imati udjela u Njemu; kako to da to stvorenje ne ograničava, ne prisiljava Bitak da uđe u vlastite granice, ne oduzima Bitku ništa?

To je ključno pitanje Misterija: kako to da stvorenje koje ima u njemu udjela ne oduzima ništa Bitku.

4. Molba da postojimo

Narav stvorenja koje ima udjela u Bogu je sloboda, i izražava se (upotrebimo odmah veliku riječ) kao molitva.

Ako je sloboda priznanje da je Bitak Misterij, odnos stvorenja koje ima udjela u Bogu može biti samo molitva. Sve ostalo čini Bog.

Upravo u molitvi Misterij ostaje Misterij, odupire se konačnom objašnjenju; u molitvi i u molbi, jer molitva je molba, »molba za puninom života«. Bog želi da postoji netko tko ga moli da smije postojati; netko, tko iskreno kaže da je Bog sve i tko Ga moli mu udijeli ono što mu je On već dao – sudjelovanje u Bitku.

Ako je stvoreno biće biće koje ima udjela u Bogu, onda je za slobodu jedini izraz tog bića molitva: sve što čini to biće koje ima udjela u drugome jest molitva, to jest molba. I u onome

što razumije i osjeća, racionalni „ja“ štuje Misterij, stoji pred Misterijem. Ne »pred« već »unutar« Misterija. Ako je sloboda u molitvi i molbi, ona je također u Misteriju.

Onda, za što treba moliti? Treba moliti da stvarno postojimo; trebamo za to moliti Bîtak, Misterij. Narav osobe koja ima udjela u Bitku izražava se kao molitva, a to je konkretno molba, molba da postojimo. Ali za što osoba može moliti? Da sve što jest, sve što radi postane svijest o Bitku. U životu, to jest u svemu što mu je objavljeno, od čega je sazdana, u svemu što čini (jer „ja“ se ispunjava u djelovanju: »Bilo da jedete ili pijete, bdjeli ili spavali, bilo da živite ili umirete«),¹² biće koje ima udjela u Bogu prepoznaje da je Bog sve, da je sve stvoreno od Boga. *Omnis creatura Dei bona*: svaka je stvar dobra.¹³ Sve je Bog. Bog je sve.

S pozitivnog gledišta, »Bog je sve«, a sloboda je priznanje da je Bog sve. S pasivnog gledišta, drugim riječima, u svemu što mi dolazi u susret priznati »Sve je Bog«. To je kršćanski moral. Kršćanski moral poklapa se s priznanjem koje se uistinu potvrđuje u onoj točki u kojoj Misterij postaje još veći misterij, nedokučiv čak i za predodžbu ili maštu čovjeka.

5. Izbor otuđenja

Suprotnost onome što je istinito, pravedno i dobro je grijeh.

U svakom činu i u svakom odnosu, (svejedno na kojoj razini, koje vrste) grijeh je odbijanje priznanja da je Bog sve, kao cilj i kao metoda. U nekom odnosu, grijeh je živjeti ne afirmirajući Boga u svemu. Grijeh je ne-priznavanje Boga kao porijeklo svega, iz čega proizlazi cilj i metoda svakog djelovanja. „Samo On jest“. Dakle, ništa nije naše.

Ako to postane prigovor, to je zbog otrova koji je u nas unio »otac svih laži«. Taj prigovor je idolopoklonstvo samih sebe.

U Bibliji je konačni sinonim grijeha idolopoklonstvo. »Otac svih laži« (kako Isus naziva sotonu) djeluje šireći idolopoklonstvo kao racionalnu opciju..

Mi možemo samo reći: grijeh je bilo koji čin u kojem činjenica »da je Bog sve« postaje prigovor, i bilo koji aspekt djelovanja koji nije sukladan s »Bog je sve«.

Čovjek onda pokušava pobjeći ili se sakriti se od prisutnosti Bitka (kao prvo dvoje na početku, Adam i Eva) ili se na kraju prepušta očajanju: »Tad će govoriti brdima: „Pokrijte nas i bregovima: „Padnite na nas“«¹⁴ zadnjega dana.

Umjesto prisnosti s Bogom koji se s Adamom i Evom šeće u večernjem lahoru, oni *odabiru ono što im je strano*. Umjesto da se šeću s Njim, Adam i Eva slijede tuđinca, nešto što je bilo strano njihovom iskustvu, stranca, oca laži, Sotonu čije je jedina karakteristika da »je protiv«. Njegova se sloboda izražava time »da je protiv«. On ne dokazuje da Bog nije sve, već se suprotstavlja očevitosti da je Bog sve. To je njegova narav, kao i narav svakog grijeha. Protiv očevitosti, protiv onoga na što ukazuje iskustvo, Sotona napastuje čovjeka prikazujući Boga kao izvor laži i zla, kao iluzornu viziju. Tako otac laži dokazuje da je lažac. Zbog toga se pojavljuje u ljudskom iskustvu kao nešto što se suprotstavlja istini i dobrobiti čovjeka: kao *stranac*, jer Adam i Eva nisu znali da je to bio đavao, da je u liku zmije bio stranac, netko stran njihovom iskustvu.

Čovjek, pobunivši se, prijanja uz stvarnost koja je strana njegovom biću, prijanja uz »svijet« kako kaže Isus, to jest uz moć koja ima običan oblik (kao zmija Adama i Eve koja ima životinjski oblik) ali unutra nije ono što kaže da jest, što pokazuje, unutra »nije«. I Sotona je stvorenje koje ima udjela u Bogu, stoga pripada Bogu, ali činjenica da to ne prihvaća i ne priznaje čini ga nesretnim, a isto vrijedi za čovjeka grješnika.

¹² Usp. 1Kor 10,31; 1Sol 5,10.

¹³ 1Tim 4,4.

¹⁴ Ho 10,8.

To, s jedne strane, objašnjava zašto je netko tko moral shvaća kao priznanje da je Bog sve, radostan. On nalazi radost ili barem mir i u najtužnijim situacijama. Onaj, naprotiv, tko slijedi i popusti ocu laži, sotonu koji ne priznaje da je Bog sve iako je i njega stvorio, tko popusti tuđincu, taj je žrtva, rob i žrtva načela koje ga mrzi a ne voli, a to je svijet: postaje rob svijeta i što više napreduje u karijeri, ropstvo postaje očitije. »Pogledajte koliko gospodara imaju oni koji ne žele imati jedinog Gospodina«,¹⁵ govorio je sv. Ambrozije.

---

¹⁵ »*Quam multos dominos habet qui unum refugerit*« (sant'Ambrogio, »*Epistulae extra collectionem traditae*, 14, 96«, *Tutte le opere di sant'Ambrogio – Discorsi e lettere II/III. Lettere (70-77)*, Biblioteca Ambrosiana – Città Nuova Editrice, Milano – Roma 1988, str. 312-313).

»KRIST SVE U SVIMA«

1. Narav i sudbina čovjeka

»Krist je sve u svima«.¹⁶ Ta rečenica sv. Pavla zaslužuje citat poput ovoga sv. Maksima Ispovjednika u njegovoj *Mistagogiji*.

On kaže: »Krist je [...] sve u svima, on koji sve sadrži u sebi, prema jedinstvenoj, bezgranično mudroj moći njegove dobrote – kao centar u kojem se stječu [sve] crte – kako stvorenja jedinog Boga ne bi bila međusobno strana i neprijateljska i kako bi imala zajedničko mjesto na kojem bi očitovala svoje prijateljstvo i svoj mir«.¹⁷ To je sinteza korijena svega onoga što mislimo i osjećamo u našem vjerskom uvjerenju.

Prije svega rečenica sv. Pavla. Ako je »Bog sve u svemu«, što znači »Krist je sve u svima«? Teologija često nastoji poistovjetiti te dvije tvrdnje zamjenjujući u prvoj »sve« sa »svima«. Ali, u prvoj poslanici Korinćanima (15,28) piše: »I kada mu sve bude podloženo, tada će se i on sam, Sin, podložiti Onomu koji je njemu sve podložio da Bog bude sve u svemu [*hina ê(i) ho theós pánta en pásin*]«.¹⁸ U grčkom je *en pásin* muškoga ili srednjeg roda. U ovom slučaju, međutim, s obzirom na kontekst rečenice sv. Pavla, može se prevesti samo srednjim rodnom: »I kada mu sve bude podloženo [...] da Bog bude sve (*pánta*) u svemu (*en pásin*)«.

»Bog sve u svemu« je verzija koja je ne samo moguća, nego i nužna s obzirom na konačni i potpuni kontekst formulacije.

U Poslanici Kološanima (3,11) pojavljuje se i druga formulacija: »Tu više nema Grk – Židov, obrezanje – neobrezanje, barbar – skit, rob – slobodnjak, nego sve i u svima – Krist« (*allá tá pánta kái en pásin Christós*). Ovdje *en pásin* je množina muškoga roda što kontekst naglašava i opravdava, te je stoga točan prijevod »sve u svima«.

Ta je razlika od bitnog značenja.

»Krist sve u svima« opisuje prvenstveno u njezinom ontološkom značenju vezu između misterija osobe Krista i naravi i sudbine svakog čovjeka. To je stvarna, ontološka vrijednost, »Krist je sve u svima«. Zbog toga Isus u svom posljednjem govoru prije smrti u prostoriji Posljednje večere obraćajući se Ocu, kaže: »Oče, dao si mi vlast nad svakim ljudskim stvorenjem [doslovno: nad svakim tijelom] da dadem život vječni svima koje si mi dao«.¹⁹

Ali, na drugom mjestu, »Krist sve u svima« znači da je Krist – ne samo na ontološkom planu, nego i za svijest čovjeka o sebi – vrhunski i primjereni uzor kako bi čovjek pojmi i živio svoj odnos s Bogom (Stvoriteljem) i s drugim čovjekom (stvorenjem), svoj odnos sa svemirom, društvom i poviješću.

2. Nasljedovati Krista

Zašto je odnos s Bogom odnos s Isusom? Zato jer je Isus otkriće, objava Boga kao Misterija, Trojstva kao Misterija. Zbog toga je »moral« za čovjeka nasljedovanje vladanja Isusa Krista, čovjeka Isusa, Isusa čovjeka-Boga, čovjeka u kome je prisutan Bog.

On je Učitelj za sve (*Magister adest*: »Učitelj je ovdje«²⁰, »Ne dajte se zvati Rabbi, jer jedan je vaš učitelj«²¹), Učitelj koga treba otkriti, koga treba slušati i slijediti: »Blaženi oni koji

¹⁶ Kol 3,11.

¹⁷ San Massimo il Confessore (Ispovjednik), *Mistagogia*, I.

¹⁸ 1Kor 15,28.

¹⁹ Usp. Iv 17,2.

²⁰ Iv 11,28.

²¹ Usp. Mt 23, 8. 10.

slušaju riječ Božju i primjenjuju je u životu)!«²² Nasljedovanje Krista je za sve ljude spoznaja istine, praktično provođenje istine.

Isus Krist nastavlja se u povijesti, u svim vremenima, u misteriju Crkve, Njegovog tijela koje se sastoji od svih koje je Otac dao u njegove ruke, kao što to On sam kaže i koje je On snagom svoga Duha u krštenju poistovjetio sa sobom kao udove svoga Tijela. Kristovo naučavanje istovjetno je (dakle podudara se) s učiteljstvom Crkve, jer Crkva ga ispravno tumači i osjeća.

Ovdje bih želio nešto napomenuti. Ono što smo prije rekli o moći vrijedi (kao aspekt koji izaziva vrtoglavicu) i za autoritet kakav bi mogao biti u Crkvi. Ako nije očinski ili majčinski, može postati izvor jako velikog nesporazuma, podmuklo i destruktivno oruđe u rukama laži, Sotone, oca laži.²³ Unatoč tome, iako se to čini apsurdno i paradoksalno, treba se uvijek pokoravati autoritetu Crkve.

S institucijskog gledišta, potrebna je poslušnost jer svojim riječima Crkva prenosi Tradiciju, ukoliko poštuje doktrinu vjere i vjerna je autoritetu Pape. Zbog toga je, s institucijskog gledišta, autoritet konkretni oblik koji uskrsli Krist koristi kao djelotvorni izraz svog prijateljstva s čovjekom, sa mnom, s tobom, sa svakim od nas. To je najimpresivniji aspekt misterija Crkve koji najviše izaziva ponos čovjeka kao i njegov razum.

Crkva na vjerodostojan način ukazuje na značenje nasljedovanja Krista za sve ljude, prvenstveno one koji su kršteni, vjernike. Crkva je, dakle, izvor s kojim se uspoređuje cjelokupni moral, definiranje moralnosti života kao svijest o dužnostima i težnja da ih konkretno provodimo, u svjetlu svijesti Krista, jedinog učitelja ljudskosti (*Unus est enim Magister vester* – Jedan je Učitelj vaš).²⁴ U Krštenju, temeljnom činu po kojem se, u životu Crkve čovjek poistovjećuje s misterijem Krista, rađa se »novo stvorenje«²⁵. To je nova ontologija, novo biće, novo, nezamislivo sudjelovanje u Bitku kao Misteriju. Iz toga proizlazi novi moral.

Ali kako je moguće nasljedovati Krista, čovjeka Isusa iz Nazareta u beskonačnoj razlici misterioznog identiteta svakog čovjeka koji vjeruje u Njega? Kakav li misteriozni identitet živi u svakom čovjeku koji vjeruje u Njega!

Isus je čovjek koji je po Duhu Svetom začet i rođen od žene, koji je kao sin majke – kao svaki čovjek – živio i umro. Njegovo „ja“, njegova osobnost se poistovjetila s naravi samog Misterija, tako da ono što se o Misteriju moglo i što se može spoznati, On nam je neposredno objavio.

Tako smo spoznali da je Isus čovjek neodvojiv od Riječi Božje, Sina Očevog. Zbog toga je nasljedovanje Krista moguće ako čovjek prihvaća sebe kao »posinka« Boga kao Oca. Čovjek na tajanstveni način sudjeluje u Božjoj naravi; izabrao ga je Isus, Bog-čovjek, poistovjetivši ga sa sobom u misteriju krštenja, da bude ud Njegova tijela.

Zbog svega toga Crkva koristi definiciju »posinka«, potaknuta Isusovim Duhom nas kao sinove naziva „posincima“. »A kada dođe punina vremena, odasla Bog Sina svoga: od žene bi rođen, Zakonu podložan da podložnike Zakona otkupi te primimo posinstvo. A budući da ste sinovi, odasla Bog u srca vaša Duha Sina svoga koji kliče: „Abba! Oče!“. Tako više nisi rob nego sin: ako pak sin, onda i baštinik po Bogu.«²⁶ Zbog toga Apokalipsa na kraju kaže: »To će biti baština pobjednikova [onoga tko će slijediti Krista na križu, onom križu koji će ga dovesti

²² Usp. Lk 11,28.

²³ Usp. Iv 8,44.

²⁴ Mt 23,8.

²⁵ Gal 6,15; usp. 2Kor 5,17; Ef 4,23; Kol 3 3, 9-10; Jak 1,18; 1Pt 1,23.

²⁶ Gal 4, 4-7; usp. Rim 8 14-17.19-23; Gal 3,26.

do Uskrsnuća i vladanja cijelim svijetom]. I ja ću njemu biti Bog, a on meni sin«. ²⁷ Ovdje se govori o čovjeku, čovjeku koji je pozvan i koji je vjeran pozivu. ²⁸

Ako je moral u tome da čovjek nasljeđuje Krista, pitajmo se kakav je odnos Krista prema Bogu, prema bližnjemu, to jest prema drugome koga je Otac stvorio, prema društvu i prema povijesti, povijesti cijelog čovječanstva?

3. Bog je Otac

Prvenstveno je odnos Isusa, Boga-čovjeka prema Bogu u potpunosti obilježeno priznanjem da je Bog, Misterij *otac*. U Isusovoj svijesti Otac je uvijek i stalno prisutan, »Bog je sve u svemu«. »Zaista, zaista kažem vam: Sin ne može sam od sebe činiti ništa doli što vidi da čini Otac; što on čini, to jednako i Sin čini. Jer Otac ljubi Sina i pokazuje mu sve što sâm čini. Pokazat će mu i veća djela od ovih te ćete se čudom čuditi«. ²⁹

Isus uvodi čovjeka u priznanje tog očinstva, vrhunske bliskosti s Misterijem od kojeg je sazdan i koji stvara sve. »Kad molite, ne blebecite kao pogani. Misle da će s mnoštva riječi biti uslišani. Ne nalikujte na njih. Ta zna vaš Otac što vam treba i prije negoli ga zaištete. Vi, dakle, ovako molite: „Oče naš koji jesi na nebesima“ [to jest u velikoj dubini u kojoj se sve stvara]«. ³⁰

Isus će za sebe reći: »„Ja sam Put, Istina i Život: nitko ne dolazi Ocu osim po meni. Da ste upoznali mene, i Oca biste moga upoznati. Od sada ga i poznajete i vidjeli ste ga.“ Kaže mu Filip: „Gospodine, pokaži nam Oca i dosta nam je!“ Nato će mu Isus: „Filipe, koliko sam vremena s vama i još me ne poznaš? Tko je vidio mene, vidio je i Oca“.« ³¹

Jedini Gospodin, Misterij koji stvara cijelu stvarnost i sve vrijeme u kojem stvari postoje i opstaju, postao nam je blizak preko Isusa (čovjeka kojeg je On odabrao i učinio neposrednim sudionikom svoje božanske naravi, naravi samog Misterija). U tom čovjeku vidimo da se definira ono što bi, ljudski govoreći, bila drskost definirati (mogao bi to biti izraz najviše želje, izvorne želje vlastite svijesti, ali „kako je nesigurna, dostižna samo malom broju ljudi, i to nakon puno vremena i uz dosta pogrešaka, ljudska misao!“): Bog je otac, Misterij je očinski. Što je bliskije od duboke pozitivnosti, od dobra čiji je izvor u ljudskom iskustvu otac)?

4. Odnos Isusa prema Ocu

Dakle, kakav je Isusov odnos prema Ocu? Ako nam Isus nadasve otkriva da je Bog Otac, da je Misterij Otac, kako se on odnosi prema Njemu?

a) Isus naglašava kreativnu moć Oca, Misterija kao Oca: to je odnos prema ocu koji je *Stvoritelj*. On je Stvoritelj ljudskog života koji je put prema savršenstvu, ali ne samo, On spašava ljudski život koji poznaje i slabost, krhkost i nedosljednost. Sve to On otkupljuje, On spašava svoje stvorenje i kad živi u takvim uvjetima.

Krist se obraća Ocu kao Stvoritelju.

On je prvi čovjek s punom i savršenom sviješću da je sve što on jest kao čovjek, prisutnost Oca. Razmatrajući o nekim poglavljima Ivanova evanđelja (kao što su peto, šesto, sedmo i osmo) otkrivamo u Kristovim riječima temeljnu misao: On čini ono što Otac želi. On čini samo ono što vidi da čini Otac. Kada je gledao kako pada vrabac, kada je promatrao ljiljane u polju,

²⁷ Otk 21,7.

²⁸ Usp. Ef 1,5; Heb 2,10; 12.5-8.

²⁹ Iv 5, 19-20; usp. Lk 2,49.

³⁰ Mt 6,7ss.

³¹ Iv 14, 6-9.

žetvu, kosu na glavi, što mu je davalo sigurnost da u svemu vidi priliku da pronikne značenje svijeta, smisao svog života? Ono što je jačalo takvu sigurnost bio je odnos s Ocem, društvo Oca.³²

Dakle, za nas nasljedovanje Isusa znači prvenstveno živjeti religioznost u svakom činu. Prva posljedica nasljedovanja Krista, i u odnosu na moral, za nas je jasna: živjeti religioznost u svakom činu. Sveti Pavao je nekoliko puta rekao: »Bdjeli ili spavali, živjeli ili umirali, zajedno s njime živimo«.³³ »Dakle, ili jeli, ili pili, ili drugo što činili, sve na slavu Božju činite«,³⁴ ili na slavu Kristovu jer Bog nam se objavljuje preko Isusovih riječi, kroz Isusovu osobu.

Zakon koji pokreće Kristov život je poslušnost (živjeti sve za cilj Drugoga): vrhunski izraz tog zakona u nama je prinos. Prinos je priznanje da je Bog, a isto tako i Krist *supstancija* cijelog života, drugim riječima on je temelj i smisao, to jest vrijednost odnosa između čovjeka i bilo koje životne realnosti. Vrijednost odnosa između čovjeka i bilo koje realnosti u životu jest Krist, o bilo kojem odnosu da je riječ. Smisao je Krist: zbog toga poslušnost i prinos znače živjeti za djela koja su koncentrirana u riječi Krist, kao što Krist živi za djela Oca. Upravo u tome je religioznost svakog čina, svakog djelovanja, svakog odnosa.

b) Na drugom mjestu odnos Isusa usmjeren je prema Bogu Ocu kao *najvišem savršenstvu*, a to obilježava život kao trajnu težnju prema Njemu: »Budite dakle *savršeni* kao što je savršen Otac vaš nebeski!«³⁵ Put savršenstva je smisao ljudskog života. Cilj života jest da stvorenje živi što je moguće više težeći k savršenstvu Misterija.

Na taj se način moralnost ne živi kao definicija propisa i zakona, nego kao težnja nasljedovanju Krista, i svemu što to sa sobom donosi: »Dok ne prođe nebo i zemlja, ne, ni jedno slovice, ni jedan potezić iz Zakona neće proći«.³⁶ »Ne mislite da sam došao ukinuti Zakon ili Proroke. Nisam došao ukinuti, nego ispuniti«³⁷, to jest omogućiti ostvarenje te težnje. »I tko god ima tu nadu u njemu, čisti se kao što je on čist«.³⁸ To je moralnost kao trajna težnja nasljedovanju Krista u njegovoj poslušnosti Ocu.

Što je smisao riječi: »Ne mislite da sam došao ukinuti Zakon nego ispuniti«, to jest omogućiti njegovo ispunjenje? Težnja je vrhunski i trajni izraz slobode u odnosu na »Boga koji je sve u svemu«. Da ta težnja postane dosljednost, u čovjeku je milost. Stalno obilježje moralnosti je stoga iskrena molba za tu milost. Iskrena molba osnovni je oblik molitve: to je prošnja. Kao molitva carinika. »Dva čovjeka uzidoše u Hram pomoliti se: jedan farizej, drugi carinik. Farizej se uspravan ovako u sebi molio: „Bože, hvala ti što nisam kao ostali ljudi: grabežljivci, nepravednici, preljubnici ili – kao ovaj carinik. Postim dvaput u tjednu, dajem desetinu od svega što steknem“. A carinik, stojeći izdaleka, ne usudi se ni očiju podignuti k nebu, nego se udaraše u prsa govoreći: „Bože milostiv budi meni grešniku!“ Kažem vam: ovaj siđe opravdan kući svojoj, a ne onaj! Svaki koji se uzvisuje, bit će ponižen; a koji se ponizuje bit će uzvišen«.³⁹ Onome koji kaže »sposoban sam«, »moćan sam«, »snažan sam«, život će pokazati da sve to ne može postići sâm, nego jedino moleći onoga Drugog da mu to udijeli.

Ukratko, u moralnom stavu prevladava molba i prošnja za uspjeh nauma: bila bi drskost, a ne naum, kad ne bi bila molba. Kakvu nam veliku istinu iznosi ova parabola iz Evanđelja.

c) Na kraju vidimo Isusov odnos prema Bogu Ocu kao Otkupitelju, stoga kao *milosrđu*.

³² Usp. L. Giussani, *U potrazi za ljudskim licem*, Teovizija, Zagreb 1999, str. 74.

³³ 1Sol 5,10.

³⁴ 1Kor 10,31.

³⁵ Mt 5,48; usp. Lk 6,36.

³⁶ Mt 5,16.

³⁷ Mt 5,17.

³⁸ 1Iv 3,3.

³⁹ Lk 18,10-14.

«Uistinu, Bog je tako ljubio svijet te je dao svoga Sina Jedinorođenca da nijedan koji u njega vjeruje ne propadne».⁴⁰ Dakle, pravo značenje tog Sina, te Riječi koja je tijelom postala, koji se poistovjetio s čovjekom koga je rodila žena, jest potpuno otkrivanje ljubavi Misterija, ljubavi Misterija prema svom stvorenju: potpuna objava ljubavi Boga Oca.

Krist, taj čovjek rođen u Betlehemu, koji je živio u Nazaretu, u prolaznom trenutku povijesti jest naša Sudbina koja je postala prisutnost i društvo; on je misterij Boga koji je postao prisutnost i vječno društvo za svoje stvorenje sve vrijeme njegova života. »Ja sam s vama u sve dane – do svršetka svijeta«.⁴¹ To je vrhunska potvrda Stvoritelja kao ljubavi.

U Isusu se Božji odnos s njegovim stvorenjem otkriva kao ljubav, to jest milosrđe.

Teško je razumjeti što riječ milosrđe dodaje riječi ljubav, ili praštanje, jer se riječi ljubav ništa ne može dodati. Našem shvaćanju značenja te riječi, riječ milosrđe dodaje čimbenik Misterija tako da se brišu sve naše mjere i predodžbe. Milosrđe je stav Misterija, ukazuje na stav Misterija prema bilo kakvoj ljudskoj slabosti, pogrešci i nemaru: Bog voli čovjeka, ma kakav zločin on počinio.

Prihvatanje tog milosrđa, priznanje tog milosrđa najviši je moral, vrhunac moralnosti. To prihvatanje vrhunska je istina priznanja Misterija za koje je čovjek u svojoj slobodi sposoban. Riječ je o priznanju Misterija kao izvoru svega, »Boga koji je sve u svemu«.

Boga Oca možemo prositi jedino ako se potpuno prepustimo njegovu milosrđu.

5. Iz prijateljstva se rađa moralnost

Sažeto se može reći da je odnos Isusa prema Bogu Ocu priznanje i prihvatanje Misterija kao Milosrđa. *Dakle, odnos Isusa i Oca je najviše ostvarenje prijateljstva.*

Isus kao čovjek priznaje i prihvaća da je On sâm Očevo milosrđe i zato prihvaća i smrt: »Oče, oprosti im jer ne znaju što čine«.⁴²

Kao što je za čovjeka Isusa poslušnost Ocu izvor i vrhunac vrline, tako se i za čovjeka moralnost rađa iz nadmoćne i neodoljive simpatije prema prisutnoj osobi: Isusu. Bez obzira na sve – privlačnost, patnju i prijestupe – prevladava privrženost Isusu. Moralnost čovjeka rađa se dakle kao prijateljstvo s Bogom kao Misterijem, stoga kroz prijateljstvo s Isusom preko kojeg i u kome se Misterij otkriva, objavljuje, priopćava.

Pravo prijateljstvo je svaki odnos u kojem s drugima dijelimo potrebu za smislom, drugim riječima potrebu za onom krajnjom svrhom kojoj svaka potreba budi i kojoj teži svaka žed i glad čovjeka. Za čovjeka je prihvatanje ljubavi koja se izražava kao Božja volja, volja Misterija, koji postavši čovjekom Isusom prihvaća smrt, smrt za svu svoju djecu, izvor moralnosti koja se rađa kao prijateljstvo s Bogom. Jednako kao što se za Isusa moralnost rađa u prihvaćanju da bude subjekt Očevog milosrđa. (On prihvaća taj Misterij koji mu se objavljuje, prihvaća Ga umirući za ljude), tako se za čovjeka, svakog čovjeka moralnost rađa kao prijateljstvo s Njime, s Bogom u Isusu.

Moralnost se rađa kao prijateljstvo s Bogom kao Misterijem, stoga s Isusom. Odnos čovjeka prema Bogu kao Misteriju, stoga prema Isusu, počinje i potpuno se ostvaruje u svoj svojoj veličini, jednostavnosti, istini i pouzdanju u „da“ svetog Petra Isusu koji ga je pitao: »Šimune, ljubiš li me?«

Za Petrovo „da“, moralnost je iznenađenje Prisutnosti uz koju pristaje na način koji prožima cijeli život, u pojedinostima i u cijelosti, kako bi se svidio toj Prisutnosti. Zbog toga je moralnost za kršćanina *pristanje puno ljubavi.*

⁴⁰ Iv 3,16.

⁴¹ Mt 28,20.

⁴² Lk 23,34.

6. Svjetlost, snaga i pomoć čovjeku

Pogledajmo sada detaljnije Isusov odnos prema drugom čovjeku, to jest prema bližnjemu.

Sažeto rečeno, on se sastoji u tome da Isus dijeli život čovjeka djelujući pri tome kao izvor svjetla, to jest kao izvor jasnoće i istine, snage i pomoći.

a) Kao izvor *svjetla*: »Svjetlo istinsko koje prosvjetljuje svakog čovjeka dođe na svijet«⁴³, ili kako će Isus reći u svom oproštajnom govoru zadnje večere: »Objavio sam ime tvoje ljudima koje si mi dao od svijeta. Tvoji bijahu, a ti ih meni dade i riječ su tvoju sačuvali. Sad upознаše da je od tebe sve što si mi dao jer riječi koje si mi dao njima predadoh«.⁴⁴

Stoga mi, ljudi koje je On izabrao trebamo prosuđivati u skladu s vrijednostima, božanskim riječima, stoga riječima Isusa koji je prisutan sad i ovdje u zajednici Crkve kojoj mi pripadamo. Crkva je lice te Prisutnosti u kojoj to lice postaje vidljivo, postaje *znak*, ali znak koji sadrži ono čega je znak. Zajednica Crkve je mjesto na kojem se događaj Kristove prisutnosti obnavlja i gdje je stalno nov.

Metoda koju je Misterij upotrijebio da bi se otkrio svom stvorenju je sakramentalna metoda: znak koji sadrži Misterij čiji je znak. Zajednica Crkve je oblik tog znaka, vidljivi izgled tog lica; to je haljina te Prisutnosti, kao Isusova haljina za dječicu koja su bila oko Njega. Oni jako mali, od pet, šest godina koji su Ga okruživali i prikačili mu se uz noge, uranjali su svoje nosiće u nabore njegove haljine i ne videći mu lice; nisu ga zadržali u sjećanju, možda ga uopće nisu ni vidjeli. Ali, bili su tamo blizu njega. Tako da je haljina, tunika otkana iz jednog dijela, u koju je Isus bio obučen, ostajala u njihovim očima više od njegova lica. Analogno tome, nama se Isus predstavlja, postaje nam zamjetljiv u crkvenoj zajednici kao da je ona haljina uz čiju pomoć naša malenkost može doći u dodir s njegovom stvarnom prisutnošću.

Slušati glas autoriteta, to jest Pape i službenih crkvenih spisa je kao protuotrov sloganima masovnih medija.

»Ne suobličujte se ovom svijetu, nego se preobrazujte obnavljanjem svoje pameti da mognete razabrati što je volja Božja, što je dobro, Bogu milo, savršeno«.⁴⁵ Josef Zverina⁴⁶, veliki češki teolog, proganjan za vrijeme komunizma, prije nekoliko desetljeća naveo je u svom *Pismu kršćanima Zapada*⁴⁷ ovaj odlomak iz Poslanice Rimljanima svetog Pavla.

Sud koji odlučuje o ljudskim djelima i danima je spoznaja istine preko Crkve ukoliko je u njoj prisutna božanska istina. Ovdje se ne misli na Crkvu „teologa“, nego Crkvu sakramenata, na riječi Pape i biskupa ukoliko su ujedinjeni s njime, Crkvu onih koji u poniznosti i patnji velikog iščekivanja (koje pobjeđuje patnju u radosti nade), prihvaćaju riječi Pape i biskupa koji vode istinsku Crkvu.

Možda je u nekim trenucima Isusova života neka pobožna žena ili neki ljudski osobito zreo i osjetljiv učenik rekao: „Jadan Isus!“ Analogno tome možemo reći, s istim sažaljenjem, s istim motivom i s istim razlogom: „Jadna Crkva!“. Ne kao negativan sud, nego tužna konstatacija koja je unatoč tome sigurna u Uskrsnuće u životu današnje Crkve.

b) Isus kao izvor *snage*: »Bez mene ne možete učiniti ništa«.⁴⁸ Tko zna kako su apostoli na posljednjoj večeri, na onoj posljednjoj večeri, te večeri punoj jeze i straha čuli tu rečenicu: „Bez mene ne možete učiniti ništa“. Zbog toga smo prosjaci, a sakramenti su oblik prošnje koju

⁴³ Iv 1,9.

⁴⁴ Iv 17, 6-8.

⁴⁵ Rim 12,2.

⁴⁶ Josef Zvěřina () 1913-1990, svećenik, teolog i povjesničar češke umjetnosti.

⁴⁷ J. Zverina »Lettera ai cristiani d' Occidente« [Pismo kršćanima Zapada], »Scritti per una „Chiesa della compassione“ [Zapisi za Crkvu samilosti], ur. M. Guidetti, Jaca Book, Milano 1971, str.177-178.

⁴⁸ Iv 15,5.

Krist osvjetljava. Sakrament, kao najviši oblik molitve »mora biti molba koju čak i čovjek zakopan u vlastitoj bijedi upućuje Bogu, možda zadnjim tragom želje da bude oslobođen«. ⁴⁹

c) Na kraju, kao izvor *pomoći*: »Ja sam posred vas kao onaj koji poslužuje«. ⁵⁰ »Tako i Sin Čovječji nije došao da bude služen, nego da služi i život svoj daje kao otkupninu za mnoge«. ⁵¹ Postao je sluga svima, baš zato jer On daje snagu čovjeku na putu prema njegovoj Sudbini, to jest prema Njemu.

Na taj način svi odnosi s drugima, ako se žive u zajedništvu s Isusom, postaju dijeljenje života s njima. Nema ispravnog odnosa ako nije u službi Sudbine: tome teži svaka potreba ljudskog bića, bića koje ima udjela u Bogu, a koje se zove čovjek. Ako čovjek tako živi, ako to prihvaća i u svim odnosima traži sudbinu drugoga, tada su svi odnosi dobri i u svim odnosima čovjek prihvaća *pomoć* koja mu dolazi preko drugoga, svejedno malo ili puno; jer preko drugoga Misterij pomaže čovjeku ako ovaj živi odnose – s prijateljem, s drugim – svjestan Sudbine.

Svaki odnos polazi od pozitivne pretpostavke. Srce svakog odnosa je prijateljstvo: to znači željeti sudbinu drugoga, prihvatiti da drugi želi moju sudbinu. Prijateljstvo postoji ako priznajem i prihvaćam da drugi radi za moju sudbinu.

Prijateljstvo u kršćanskom smislu je bratsko prijateljstvo, najprisnije prijateljstvo. Sveti Bernard to prekrasno opisuje: »Ljubav rađa prijateljstvo, ona mu je kao majka [Ljubav prema bližnjemu je ljubav prema drugome u kojoj se potvrđuje njegova dobra sudbina, želja da on dosegne svoju istinsku sudbinu, jer Krist je Misterij čiji je dio i u kome sudjeluje]. Ona je Božji dar, dolazi od Njega jer mi smo tjelesni. On nas je tako stvorio da naša želja i naša ljubav počinju s tjelesnim. Bog zapisuje u naše srce ljubav prema našim prijateljima koju oni ne mogu pročitati, ali mi im je možemo pokazati. Iz toga nastaje simpatija, češće *affectus*, duboka i neizreciva privrženost koja pripada kategoriji iskustva koje određuje prava i dužnosti prijateljstva«. ⁵²

To je prijateljstvo svetog Petra, Šimuna sina Ivanova s Isusom kada još nije znao, nije shvaćao, niti je u potpunosti bio svjestan onoga što je Isus htio reći o sebi.

»Ljubav rađa prijateljstvo, ona mu je kao majka«. Ljubav je odnos u kojem onaj tko je pozvan teži k ispunjenju sudbine drugoga, siguran da je sudbina drugog čovjeka Krist, Bog koji je postao čovjekom, te da preko tog čovjeka sâm Bog uspostavlja odnos s nama.

7. Povijest svijeta: ekumenizam i mir

Na kraju odnos Isusa prema društvu kao instituciji.

a) Prije svega pogledajmo Isusov odnos prema instituciji koja se naziva država, nacija ili ispravnije domovina, izvorno narod, narod u toj domovini. Po tom pitanju impresivne su neke Isusove izreke.

»Poslan sam samo k izgubljenim ovcama doma Izraelova«. ⁵³ Tu je istaknuta vrijednost domovine ili društva koje izražava narod u njegovim karakteristikama i granicama. Ali ta ljubav prema domovini korisna je cijelom svijetu: »Svim će se narodima, počevši od Jeruzalema propovijedati oprostjenje grijeha«. ⁵⁴

⁴⁹ L. Giussani, Čemu Crkva, Verbum, Split 2007, str. 257.

⁵⁰ Lk 22,27.

⁵¹ Mt 20,28.

⁵² Usp. Bernardo di Chiaravalle, »Lettera 11,22.8. Ai monaci della Certosa e al priore Guigone«, *Lettere, Parte prima 1-210*, u *Opere di san Bernardo VI/1*, Scriptorium Clavallense.

⁵³ Mt 15,24.

⁵⁴ Usp. Lk 24,47.

Jedne večeri Isus je gledao svoj grad s brežuljka i plakao nad njime misleći na njegovu propast: »Jeruzaleme, Jeruzaleme, koji ubijaš proroke i kamenuješ one što su tebi poslani! Koliko li puta htjedoh skupiti djecu tvoju kao kvočka piliće pod krila i ne htjedoste! Evo, napuštena vam kuća. A kažem vam, nećete me vidjeti dok ne dođe čas te reknete: “Blagoslovljen Onaj koji dolazi u ime Gospodnje!”«. ⁵⁵ Nekoliko tjedana kasnije, taj će ga grad ubiti. Ali Njemu to nije važno, to ne definira Jeruzalem. Jedne druge večeri, baš prije negoli su ga uhvatili, u sjaju hrama obasjanim suncem koje je zalazilo, *edakruse*, piše u grčkom tekstu, Isus je zajecao nad sudbinom grada. To je bilo sažaljenje slično onome kad se majka grčevito uhvati za sina i ne pušta ga da ide u smrtnu opasnost. ⁵⁶

Ljubav prema domovini duboko je povezana s kršćanskom *pietas*. Doduše samo ukoliko je domovina u službi zemaljskog blagostanja i vječnog dobra cijelog čovječanstva.

b) Na drugom mjestu je Isusov stav prema društvu kao tadašnjoj rimskoj i židovskoj političkoj moći.

»Nato Pilat uđe opet u dvor, pozove Isusa i upita ga: „Ti si židovski kralj?“ Isus odgovori: „Govoriš li to sam od sebe ili ti to drugi rekoše o meni?“ Pilat odvrat: „Zar sam ja Židov? Tvoj narod i glavari svećenički predadoše te meni. Što si učinio?“ Isus odgovori: „Kraljevstvo moje nije od ovoga svijeta. Kad bi moje kraljevstvo bilo od ovoga svijeta, moje bi se sluge borile da ne budem predan Židovima. Ali moje kraljevstvo nije odavde.“ Nato mu reče Pilat: „Ti si dakle kralj?“ Isus odgovori: „Ti kažeš: ja sam kralj. Ja sam se zato rodio i došao na svijet da svjedočim za istinu. Tko je god od istine, sluša moj glas.“ [...] Pilat ponovo uđe u dvor i kaže Isusu: „Odakle si ti?“ No Isus mu ne dade odgovora. Tada mu Pilat reče: „Zar meni ne odgovaraš? Ne znaš li da imam vlast da te pustim i da imam vlast da te razapnem?“ Odgovori mu Isus: „Ne bi imao nada mnom nikakve vlast da ti nije dano odozgor. Zbog toga ima veći grijeh onaj koji me predao tebi.“. ⁵⁷ Čak i politička moć ima svoju moguću pozitivnu ulogu samo u službi cijelom svijetu, u službi svima. Ako to nije tako, onda »ima veći grijeh onaj koji me predao tebi«.

Jedan drugi odlomak Ivanova evanđelja govori o odnosu Isusa sa židovskom političkom vlašću: »A jedan od njih – Kaifa, veliki svećenik one godine – reče im: „Vi ništa ne znate. I ne mislite kako je za vas bolje da jedan čovjek umre za narod, nego. da sav narod propadne!“ To ne reče sam od sebe, nego kao veliki svećenik one godine prorokova da Isus ima umrijeti za narod; ali ne samo za narod nego i zato da raspršene sinove Božje skupi u jedno«. ⁵⁸

c) Na kraju, stav i odnos Isusa prema povijesti.

Trebamo nasljedovati Isusa u njegovom odnosu prema povijesti jer ljudsku slavu Krista prepoznajemo kao smisao povijesti, naše osobne povijesti i u ukupnom kontekstu koji nazivamo povijest: »Oče, došao je čas: proslavi Sina svoga da Sin proslavi tebe i da vlašću koju si mu dao nad svakim tijelom dade život vječni svima koje si mu dao«. ⁵⁹ Kao što je za Isusa smisao povijesti bilo ispunjenje volje Oca (»A ovo je život vječni: da upoznaju tebe, jedinoga istinskog Boga, i koga si poslao – Isusa Krista«) ⁶⁰, tako je za čovjeka smisao povijesti Krist, ljudska slava Kristova. Za čovjeka koji nasljeduje Krista cilj svakog djelovanja je potvrda smisla povijesti, a to je sâm Isus Krist, ljudska slava Kristova.

Živjeti za ljudsku Kristovu slavu naziva se svjedočenje. To je fenomen po kojem, zahvaljujući moćnoj milosti, moćnom daru ljudi uviđaju od čega se sastoji stvarnost, ljudi i stvari. Sve se sastoji od Krista i to svi kliču i svjedoče vlastitim životom, promijenjenim

⁵⁵ Lk 13, 34-35.

⁵⁶ L. Giussani, *Si può vivere così*, BUR, Milano 2009, str. 276s

⁵⁷ Iv 18, 33-37; 18,8-11.

⁵⁸ Iv 11, 49-52.

⁵⁹ Iv 17,1-2.

⁶⁰ Iv 17,3.

načinom svog života. Završetak povijesti bit će dan kada će cijelo čovječanstvo biti prisiljeno to priznati.⁶¹

Svako doba povijesti, svaki fragment vremena »zaslužuje« vječnost, što znači da je u odnosu s vječnosti u mjeri u kojoj živi spomen na Krista. Stoga kršćanski moral uključuje odgoj za zalaganje u društvu, kulturi i politici. Čovjek sazrijeva u mjeri u kojoj je potican i podržavan živjeti spomen Krista koji je smisao povijesti, jer on daje smisao vremenu i odnosima.

Moral može biti kršćanski jedino ako potiče da se svaki čin – od pranja tanjura do rada u Parlamentu – živi u svojoj kozmičkoj dimenziji prinosa Kristu. Prinos je priznanje da je *substantia*, temelj svega što postoji Krist. Jedino što može čovjek koji to priznaje je moliti da se On očituje i postane vidljiv.

Zbog toga je ideal ljudskog suživota onaj izražen u Poslanici Hebrejima: »Hrabrite jedni druge dan za danom dok još odjekuje ono *Danas* da ne *otvrdne* tko od vas zaveden grijehom«. Hrabrite jedni druge dan za danom znači: živite spomen na Krista svaki dan, podsjećajte jedni druge na spomen Krista. »Zbog toga smo postali sudionici Krista: Doista, sudionici smo Kristovi postali ako, dakako, ono prvo imanje stalnim sačuvamo«. ⁶²

Iz toga proizlazi poslušnost koja održava red u društvu.

Ali autoritet je taj koji održava red u društvu: »Svaka duša neka se podlaže vlastima nad sobom. Jer nema vlasti doli od Boga: koje postoje, od Boga su postavljene, [...] Vladari doista nisu strah i trepet zbog dobra«, ⁶³ »Pokoravajte se svakoj ljudskoj ustanovi radi Gospodina«. ⁶⁴ Ono što živimo ne smije tome biti proturječno.

Iz toga nastaje obaveza služenja ljudskoj zajednici i u kulturi, gospodarstvu i u politici, već prema tome koliko smo u stanju, bez očekivanja nečega za uzvrat, ne samo u slobodno vrijeme, nego nadasve na poslu.

Ekumenizam i *mir* su vrhunski ishod svega toga. Tako prijateljstvo postaje načelo svakog odnosa, najveći doprinos svakom suživotu, prijateljstvo koje teži obuhvatiti sve, što predstavlja najveću pomoć ljudskoj povijesti.

To znači da *kršćansko prijateljstvo sudjeluje u rađanju društvene realnosti naroda*. Drugim riječima, iz takvog prijateljstva rađa se narod, jer samo u uzajamnom odnosu čovjek postaje otac, stječe očinstvo, to jest stvara. Očinstvo je na onoj razini na kojoj je priroda svjesna sebe, na ljudskoj razini. Životinja to ne može, ona se može samo razmnožavati, a to nije očinstvo. Otac pomaže čovjeku da prepozna smisao života i prati ga na tom putu.

Svaki odnos, u mjeri u kojoj je uzajamna ljubav, to jest prijateljstvo, stvara nešto ljudsko. To je naš doprinos, doprinos morala Crkve miru ovdje i svugdje. Ono što naprotiv svijet donosi odnosima je nasilje, on naginje nasilju, i u vrlo prikrivenim oblicima, često lukavim i nesvjesnim, na svim razinama. Iznimka su možda odnosi u izvornoj prirodi: između roditelja i djeteta. Tu povremeno plane ljudsko, ali i to je ograničeno na trzaje bez snage koji ne mogu ništa protiv rijeke, svjetovne bujice, stoga nasilja, *hybris*, koje je neizbježno prisutno kad je Bog odsutan, odsutan u poimanju i oblicima odnosa.

Nasuprot tome, iz kršćanskog prijateljstva koje se živi kao ekumenizam i mir, rađa se narod. Rađa se poimanje života, način da gledamo stvarnost, iskreni stav prema okolnostima, živi odgovor na izazove, koji odgovaraju našem shvaćanju vlastite sudbine istine i sreće. Narod nije samo pojedinac koji jednom kad izraste osnuje obitelj u kojoj se rodi dvoje ili šestero djece. Zamislimo stotine redovnica Hildegarde iz Bingena i istovremeno redovnike Petra Časnoga u Clunyu i sve ljude koji su odlazili k njima. Na taj je način polako iz barbarstva koje je vladalo V. i VI. stoljećem nastala kršćanska obitelj s nježnim osjećajima, s pozornošću na sitnice, s

⁶¹ Usp. L. Giussani, *Si può (veramente) vivere così*, BUR, Milano 2020, str. 275ss.

⁶² Iv 18, 33-37; 18,8-11.

⁶³ Usp. Hebr. Heb 3 13-14.

⁶⁴ Rim 13, 1-3.

⁶⁵ 1Pt 2,13.

jasnim uputama i zakonima koji je obilježavaju: »kršćanska obitelj kao organizam-prebivalište, kao pravo ljudsko prebivalište: pomoć, utočište, gostoljubivost, pjesma«.⁶⁵

Suprotno tome je da ideale koji su izraženi riječima ekumenizam i mir poistovjetimo sa zemaljskom vlasti. Vlast djeluje tako da ti isti ideali postaju nasilje: ekumenizam postaje potvrda vlastitog zatvorenog, nasilnog stava ili pretjerano negiranje svakog smisla, svake vrijednosti, a mir postaje obična parola kojom želimo pobijediti u vlastitom ratu.

Nasilje uvijek uključuje pokušaj da se uništi jedan narod: to može biti vojno nasilje, nasilje činovnika pa čak i nasilje religioznih skupina u kojima se religioznost ne priznaje otvoreno i ne potvrđuje se u praksi.

Vlast odgaja čovjeka tako da njegovo djelovanje naginje nasilju, uključujući i shvaćanje obitelji, zajedničkog života i odnosa u društvu. Vlast potiče sve oblike krajnjeg otuđenja koji su početak nasilja u svijetu.

Nasuprot tome, čovjeku koji slijedi Krista ništa nije daleko. »Ako budete ono što trebate biti, zapalit ćete cijelu Italiju«.⁶⁶ »Nemojte se zadovoljiti malim stvarima: Bog želi velike stvari«.⁶⁷ Tako je pisala Katarina, neuka mlada žena iz Sijene.

Misterij kao milosrđe ima zadnju riječ unatoč svim ružnim zbivanjima u povijesti. Misterij kao milosrđe. To je najneodoljiviji zagrljaj Bitka u njegovoj očitoj samilosti, to je izvor, cilj i narav svega što postoji; to je odnos Bitka s mojim ništavilom, sa mnom koga je stvorio i dao mi da sudjeluje u Njemu. On je učinio da mogu sudjelovati u Njemu. To je konačni zagrljaj Misterija, kojemu se čovjek – ni onaj najudaljeniji, najpokvareniji, najmračniji ili najgorčeniji – ne može ničim suprotstaviti, ne može ništa prigovoriti; može ga napustiti, ali time napušta sebe samoga i vlastito dobro. Misterij kao milosrđe ostaje zadnja riječ svega, pa i najcrnijih zbivanja povijesti.

---

⁶⁵ . L. Giussani, *Si può (veramente) vivere così?!*, op. cit., str. 420.

⁶⁶ Sveta Katarina Sienska, *Lettera a Stefano di Corrado Maconi*, br. 368.

⁶⁷ Usp. sveta Katarina Sienska, *Lettera a fra Bartolomeo Dominici e fra Tommaso d'Antonio*, n. 127.

PITANJA I ODGOVORI

Stefano Alberto (don Pino). Toj mladoj ženi početak svakog dana, svakog gesta, svakog čina, bio je obilježen, prožet, ispunjen sviješću o onoj Prisutnosti, ljudskoj prisutnosti onog djeteta, kasnije onog čovjeka, koji je za Mariju bio društvo Misterija prema sudbini, ljudsko društvo Misterija na našem putu sudbini.

*Andeosko pozdravljenje*⁶⁸

*Jutarnja molitva*⁶⁹

Giancarlo Cesana: Već tradicionalno stigle su stotine pitanja. Iz pitanja je jasno da se nalazimo pred novim, novim u smislu neočekivanim, prijedlogom, na kojem trebamo raditi i razmišljati o njemu. To nas ne treba iznenaditi, jer vježbe su trening za postizanje cilja koji je život; nisu cilj, već su trening koji nas uvodi u veliku utrku života.

Sad bih prvo htio postaviti don Pinu nekoliko pitanja koja su se u raznim skupinama često ponavljala, a potom bih htio postaviti dva bitna pitanja don Giussaniju.

Prvo pitanje (pitanja upućena don Pinu tiču se prvenstveno slobode): »Možeš li se vratiti na temu slobode i objasniti što znači da je sloboda jedina točka koju razum ne može dokučiti?«

Don Pino: Jedina točka koju razum ne može dokučiti znači nadasve da je to jedina točka u kojoj Misterij ostaje misterij, potpuni misterij. Jer – to je don Giussani istaknuo u svojoj lekciji – stvarnost se ne stvara sama što je razumu jasno i da se u ovom trenutku ja ne stvaram sâm i to je razumu jasno. Razum ne shvaća, ne može shvatiti kako se to događa, ali da stvari u ovom trenutku dolaze od Drugoga, očito je.

Ali postoji točka koju razum apsolutno ne može dokučiti: razum ne može shvatiti da je ono što obilježava slobodu mogućnost da prizna ili ne prizna Misterij. Na toj točki Misterij ostaje nedokučiv.

Luigi Giussani: Bitku kao takvome ne može se dodati ni oduzeti ništa: ali sloboda kao da oduzima nešto Misteriju, Bogu, jer sloboda je također mogućnost da stvorenje, biće koje ima udjela u Bogu postane đavao, laž i da poriče da je ono biće koje sve dobiva od Boga. Sloboda je mogućnost da se to biće koje ima udjela u Bogu okrene protiv Boga, da Boga i suprotstavi mu se kao izvoru koji mu daje život.

Cesana: Drugo pitanje dolazi iz Madrida: »Što si htio reći s tvrdnjom da se trebamo pokoravati autoritetu (civilnim vlastima, pretpostavljam)? U kojem smislu to nije u opreci onome što si prije rekao o državi kao Bogu-idolu?«

---

⁶⁸ Stara molitva Andeoskog pozdravljenja na spomen Blagovijesti, u trenutku kad je »Riječ tijelom postala«. (Anđeo Gospodnji navijestio Mariji / i ona je začela po Duhu Svetom. / Evo Službenice Gospodnje. / Neka mi bude po riječi tvojoj. / I Riječ je tijelom postala. / I nastanila se među nama. / *Zdravo Marijo...* Moli za nas, sveta Bogorodice. / Da budemo dostojni obećanja Kristovih. // Pomolimo se: Milost tvoju, molimo te, Gospodine, ulij u duše naše da mi koji smo po anđelovu navještenju spoznali utjelovljenje Krista, Sina tvoga, po mucij njegovoj i križu k slavi uskršnuća privedeni budemo. Po istom Kristu, Gospodinu našem. / Amen / *Slava...*)

⁶⁹ Jutarnja molitva (Časoslova Katoličke Crkve) je molitva kojom započinjemo dan moleći psalme; jutarnji hvalospjev obilježava život zajednice: ona je inicijativa pojedinca, i kad se u samostanu pjeva u zboru, i izraz zajedništva također u samoći vlastite kuće. Svaki dan Duhovnih vježaba započinje zajedničkom molitvom Jutarnje u *Tonus rectus* – svi pjevaju zajedno jednom notom.

Don Pino: To dvoje nije suprotno, jer ono što sam želio istaknuti je idolopoklonički zahtjev svake vlasti koja svoj autoritet temelji u sebi, to jest zahtijeva da ona bude isključivi izvor odluka kad je „ja“ u pitanju. Ono što želimo osuditi je zahtjev Države da bude isključivi izvor onoga što „ja“ jest i onoga što „ja“ može činiti.

Svaki autoritet – ne samo državni, već također i Crkveni, ili autoritet muža i žene, roditelja s djecom, škole, pa i onaj među prijateljima – svaki autoritet, svaka vlast koja zahtijeva da se temelji samo u sebi, u većoj ili manjoj mjeri je laž, jer zahtjev da bude apsolutna neizbježna dovodi do nasilja.

Istinski autoritet je naprotiv onaj kome je stalo do sudbine druge osobe. Kao što smo jučer zaključili, autoritet je dobar ukoliko se brine za opće dobro i mogućnost da ljudi dosegnu svoju sudbinu, dakle ako prihvaća da je sudbina moga „ja“ Drugi, da je porijeklo „ja“ Drugi, da je sazdan od Drugoga, da je on izvorni odnos s Misterijem.

Samo ako to priznajemo možemo nadvladati neizbježnu laž koja je manje ili više u temelju svake vlasti.

Cesana: Treće pitanje je: »Što znači da je grijeh slijediti stranca?«

Don Pino: Grijeh je slijediti stranca, to jest slijediti privlačnost koja ne vodi sudbini, to jest odgovor koji je izvan našeg puta. Grijeh je upravo slijediti odgovor koji nije primjeren želji za srećom, želji za ispunjenjem koja je usađena u mom srcu. Izgleda kao nešto normalno, nešto što može na nju odgovoriti, ali čim pođem za njim otkrijem da idol ima usta, a ne govori, ne održava ono što obećava. Tuđinstvo je upravo u odnosu na sudbinu, na cilj, na sreću: to je nešto što je izvan naše sreće, nešto što je ne može ispuniti.

Cesana: Na kraju, Pino, jedno praktično pitanje: »Podudara li se nasljedovanje Krista s nasljedovanjem karizme?«

Don Pino: Nasljedovanje Krista je nasljedovanje Krista, njegove osobe. Ali to bi za mene, konačno ostao sadržaj pobožnosti ili osjećaja kad ne bi prolazilo sad i ovdje kroz neko lice, temperament ili konkretnu povijest. Za mene je susret s Kristom bio susret s određenim licem, određenom osobom. Krist, čovjek Isus za nas je u svojoj prisutnosti sad i ovdje karizma, povijesna točka preko koje mi Krist kaže: »Dođi i vidi«.

Cesana. A sad dva temeljna pitanja don Giussaniju koja su česta u faksovima koje smo dobili: odnos između naslova *Ti ili prijateljstvo* i održanih lekcija. Mnogi su izrazili želju da to bolje razumiju i izabrali smo dva pitanja koja nam se čine posebno značajna.

Prvo je: »Posebno nas se dojmilo mišljenje da je iskupljenje „ja“ nadasve ontološke a ne etičke naravi, kao što nas vlast nastoji uvjeriti. Možete li to detaljnije objasniti?«

Drugo pitanje je: »Čini se da je naša dužnost molitva definirana kao molba da stvarno postojimo. Molim za puno toga do čega mi je stalo, ali što znači „molba da postojim“?«

Giussani: Prvo pitanje: koji je odnos ontološkog i etičkog? Nazivamo „ontološko“ ono po čemu je nešto stvarno, kakvo je zapravo, dakle kako je nešto stvarno.

Ako trebam upotrebiti žlicu, oprostite na usporedbi, ne mogu je udariti nogom. Moram je uzeti rukom i čvrsto je uhvatiti. Ne mogu je, na primjer, uhvatiti širim dijelom i onda jesti s ručicom. Etika proizlazi iz razmatranja ili svijesti o stvarnosti, iz nečega što je u stvarnosti, jer nas navodi da se ponašamo kako ta stvar zahtijeva. U protivnom s nekom stvari možemo postupati loše, zamijeniti krijesnice za svijeće, bit pitanja može nam promaknuti.

Što je bilo sljedeće pitanje?

Cesana: Molimo za puno toga, ali što znači pitati, moliti da postojimo? »Molim za puno toga do čega mi je stalo, ali što znači „molba za postojanjem“?«

Giussani: Ono do čega ti je stalo, moj prijatelju, ono do čega ti je stalo je odgovor koji nećeš dobiti do samog kraja. Ono do čega ti je stalo je način na koji, u stvarnosti koja je nepotpuna, nestalna i prolazna, prepoznaš što je tvoja jedina želja, vrhunac tvoje želje, a to je sreća.

Stoga molba za postojanjem ističe činjenicu da ono što želiš, za čime čezneš, za što moliš nije ništa drugo doli zahtjev za zadovoljenjem koje očekuješ da u jednom posebnom aspektu tvoje osobe, tvog života, bude potpuno. Ako očekuješ sve (*toto*) od neke pojedinosti, imajući u ruci pojedinost, griješiš.

KRIST ŽIVOT MOG ŽIVOTA

1. »Djelovao je i poučavao«

Krenuli smo od ta dva pitanja; što je Bog čovjeku i kako ga možemo upoznati?

Prvi odgovor je ontološki, to jest polazi od stvarnosti kakva jest, od stvarnosti Boga kakav jest, od onoga što je Bog, kako bi nas usmjerila kako da se prema Njemu ponašamo. Ali, kako ga možemo upoznati tako da Bog za nas dobije etičko značenje, pokaže nam kako da se ponašamo i kako da se ponašamo pred Njim.

Polazna točka je ontološka, polazi od stvarnosti onakve kakva jest. Za čovjeka Bog je sve! Sve što postoji, cijela stvarnost je Bog jer »Bog je sve«, cijela stvarnost. Izvan Boga ne postoji ništa.

Dakle, čovjek uistinu priznaje ono što Bog jest jedino ako u svemu što čini moli Boga da mu dade da postoji, to jest moli ga sreću (svatko ima cilj na kojem će konačno i potpuno postati ono što doista jest). Svaki čin je molba Bogu da postoji, dakle molitva, jer svaki čin stvorenog bića kao fenomen u kojem se ostvaruje, nastoji se ostvariti, pokušaj je da dosegne vlastito ispunjenje.

»Vi [kršćani]« govorio je Péguy, »dotičete Boga posvuda«. ⁷⁰ Što god da dotičemo, s čime god da dolazimo u dodir, tražimo svoje ispunjenje. Stoga je svijest o svakom činu, svaki put kad je čin svjestan, molba Bitku za ispunjenjem, molba stvorenja Bitku u kome sudjeluje da bude, da postoji uvijek, i to sa svim što je primio, svime što jest.

Drugi odgovor crpi iz ontološkog otkrića – Bog je sve a čovjek je stvorenje koje ima udjela u Bitku, on je samo-objava Bitka kao Misterija – pitanje etičke svijesti, to jest način ponašanja. Doista, ako je Bog sve (to se ne može drukčije reći), ako je Bog za čovjeka sve i razumu se očituje kao izvor života, ali čovjek to ne želi shvatiti i ne misli na to, to je kao da Boga nema. Za većinu nas je svaki dan koji prolazi, barem djelomično, obilježen tim grijehom. Izraz »grijev« je precizan, nije dobroćudan, već izražava tugu kao kad kažemo: »Pogledaj, ovaj je učinio to i to, kakva šteta, kakav grijeh, izgubio je zdravi razum!« Slično za Boga: »Nije priznat, kakva šteta!«

Kako možemo tako upoznati Boga? Kako možemo sigurno i jasno spoznati da je On sve, zbog čega čovjek može djelovati jedino moleći za ono što je od Njega već dobio: život, sudjelovanje u Bitku, svoj život stvorenja koje sudjeluje u Bitku?

Kako ga možemo upoznati? Trebamo ga postati svjesni. Svijest se prvenstveno tiče spoznajne snage racionalnog čovjeka. Razum je svijest o stvarnosti u cijelosti, znači u svim njezinim čimbenicima. Stoga postati svjestan neke stvari znači otkriti je u cijelosti. U našem slučaju objekt o kojem govorimo, objekt koji nas zanima, o kojem je riječ, jest Bog: kako čovjek shvaća Boga i kako se Bog očituje, kako se mora očitovati čovjeku.

Razum, jednom kad shvati da je Bog izvor svega, da je Misterij porijeklo svega, teži otkriti kako se treba odnositi prema Bogu, kako postupati s Njime, stoga teži otkriti puteve iz kojih proističu moralni zakoni.

Ali sad treba ukazati na kvalitativni skok koji je doista zagonetan.

Misterij, izvor i konačna svrha svega stvorenoga, htio je da postoji čovjek rođen od žene, koji je proživio ljudski život kao svaki drugi čovjek, čovjek Isus iz Nazareta. Preko tog čovjeka Misterij se htio objaviti čovječanstvu. Misterij ga je od prvog trenutka njegova začeca tajanstveno uključio u božansku Riječ, u drugu osobu presvetog Trojstva dajući mu da izravno sudjeluje u Božjoj naravi. To je najveći misterij u povijesti čovječanstva i kozmosa. Zato je Isus iz Nazareta »Isus nazvan Krist«.

⁷⁰ Usp. Ch. Péguy, *Véronique. Dialogo della storia e dell'anima carnale* (Dijalog povijesti i tjelesne duše). Piemme, Casale Monferrato (AL) 2002, str. 256.

Gledati, slušati i slijediti tog čovjeka izvor je kršćanskog morala. Misterij je htio da čovjek Isus bude nadasve sredstvo poučavanja za sve ljude, najvećeg poučavanja života, onog o Bogu jedinom učitelju (»Ne dajte da vas učiteljima zovu, jer jedan je vaš Učitelj, a svi ste vi učenici i braća«)⁷¹. Stoga je On živi primjer onoga što je poučavao. Gospodin Isus je djelovao i poučavao.

Govoreći o Isusu možemo poučavati samo nešto što nas je zaokupljalo, što je već prije ispunjalo našu dušu, cijelu našu dušu.

Najuzvišenije u moralnom stavu poput onoga kojem nas Krist odgaja jest da je svaki čin – kao odnos s Bogom, s Isusom, s ljudskosti pojedinca i društva – prijateljstvo. Svaki ljudski odnos je ili prijateljstvo ili mu nešto nedostaje, pa je zato lažan.

Zato čovjek Isus kaže: »Oče, ako je moguće nemoj da umrem na taj način, ali ne moja volja nego tvoja neka bude«.⁷² Tako je bio učitelj svim ljudima, prihvaćajući da umre za ljude. »On me je ljubio i sebe je predao za mene«⁷³, rekao je sveti Pavao.

Svaki odnos je prijateljstvo u smislu da je dar ili može biti dar koji nam dolazi od Boga ili od Krista, od Crkve ili povijesti čovječanstva. Dar je, prijateljstvo koji mi prihvaćamo. Sve ono što nam je dano od Boga, od Krista, od Crkve ili povijesti čovječanstva namijenjeno svim ljudima, za sve ljude, dar je koji mi primamo i prihvaćamo. Ako prihvatimo taj dar ljubav postaje obostrana; prihvaćajući je iskazujemo ljubav onome tko nam je dar dao.

U tome smislu prijateljstvo je uzajamni dar, uzajamna ljubav, jer za biće koje je stvoreno, kao što je čovjek, vrhunski oblik ljubavi prema Bogu je prihvaćanje da ga je On stvorio, prihvaćanje da postoji zahvaljujući Drugome: sve mu je dano.

2. Prisutni Događaj

Prisutnost Isusa Krista u svakom danu i svakom satu u životu onoga tko je kršten, koga je Krist izabrao je događaj, Krist kome je Otac predao sve ljude, je događaj.

Ta prisutnost je za cijelo čovječanstvo, jer onaj tko je kršten izabran je da prenese ono što Bog nudi čovjeku, dar samoga sebe čovjeku, cijelom čovječanstvu. Pomislimo, na primjer, na jednu pojedinost; ako sam ja bio kršten, to je zato jer je snaga Misterija koja me krštenjem promijenila, preko mene, mnogim putovima i prilikama htjela dosegnuti druge. To je ontologija novog odnosa sa svime: odnos između onoga tko je kršten i svih ljudi proističe iz tog cilja koji nam je Misterij u krštenju objavio. Misterij nas je, snagom koju nam je dao u krštenju, počeo upoznavati s ciljem koji je imao izabirući nas. To je izvor etike, ponašanja koje trebam slijediti kad postanem svjestan svog krštenja koje ne smijem zaboraviti ni u jednom činu. Ni jedan dan, ni jedan sat čovjek ne smije zaboraviti taj izbor. Njegov cilj prožima cijeli ljudski fenomen, sva djela i svu zauzetost čovjeka, nadilazi ih u svakom pogledu. U tome smislu smo uvijek govorili da trenutak ima vječnu vrijednost, da je to ostvareni odnos s Beskonačnim, upravo kao najveće djelo, najveći ep, najveća povijest.

Prisutnost Isusa Krista je dakle Događaj, koji zahvaljujući odgoju naše karizme primjećujemo (i u koji smo uvjereni); to je Događaj koji srećemo u sadašnjosti, sad i ovdje, u okolnostima. Tako postaje sve jasnije kako je *zajednica u koju smo zajedno pozvani* očitovanje misterija Crkve, otajstvenog tijela Kristova.

Kao što smo puno puta rekli, nadnaravna stvarnost je ljudska stvarnost u kojoj je prisutan misterij Krista, prirodna stvarnost u kojoj je prisutan misterij Krista (prirodna u smislu da se predstavlja i postaje jasna u ljudskom licu). To je Crkva koja se pojavljuje u mojoj blizini, potom u određenim okolnostima, s mojim ocem i majkom, potom u sjemeništu, potom kad sam

⁷¹ Usp. Mt 23, 8.10.

⁷² Usp. Lk 22,42.

⁷³ Usp. Ef 5,2.

počeo sretati osobe koje su obratile pozornost na mene, postale su mi prijatelji jer sam govorio neke stvari, i na kraju sam na neki način bio usmjeren u zajednicu koja mi je približila i približava mi misterij Crkve, te je stoga pojava Tijela Kristova. To je zajednica koju nazivamo „vokacijskom“, znači zajednica koja nas privlači jer rađa iskustvo i rođena je iz iskustva u kojem nas je karizma dirnula.

Sveti Augustin je govorio: »*In manibus nostris sunt codices, in oculis nostris facta*«. ⁷⁴ *In manibus nostris sunt codices*, Evanđelje koje treba čitati, Biblija koju treba čitati, ali ne bismo znali kako ih čitati bez druge klauzule: *in oculis nostris facta*. Isusova prisutnost podržava se, potkrepljuje, dokazuje čitanjem evanđelja i Biblije, ali zajamčena je, postaje očita među nama preko događaja koji predstavljaju prisutnosti. U životu svakoga od nas postoji događaj koji je nešto značilo, prisutnost koja je utjecala na cijeli život: ona je unijela novo svjetlo u način na koji shvaćamo, osjećamo i djelujemo. Naziva se događaj. Ono u što smo uvedeni ostaje doista živo, obistinjuje se svaki dan; stoga svakodnevno postajemo svjesni, moramo postati svjesni događaja, načina na koji se nama dogodio, susreta koji smo doživjeli.

Zaključit ću ova svoja razmišljanja riječima: Krist, to je ime koje ukazuje i definira stvarnost koju sam u svom životu sreo. Sreo sam: prvo sam kao dijete čuo da govore o njemu, potom kao dječak itd. Moguće je izrasti dobro poznavajući tu riječ, ali mnoge osobe ga nisu srele, nisu ga stvarno doživjele kao prisutnog. U mom slučaju Krist se sudario s mojim životom, moj život se sudario s Kristom upravo kako bih naučio da je on središnja točka svega, cijelog mog života. *Krist je život mog života*. U njemu je sažeto sve što želim, sve što tražim, sve što žrtvujem, sve ono što se u meni razvija zbog ljubavi prema osobama s kojima me je ujedinio.

Kao što je rekao Möhler izrekom koju sam često ponavljao: »Mislim da ne bih mogao nastaviti živjeti da ga više ne čujem kako mi govori«. ⁷⁵ Tu sam izreku stavio pod Carraccievu sliku Krista kad sam bio u gimnaziji. To je vjerojatno jedna od izreka koje sam se u životu najčešće sjećao.

Krist, život života, sigurnost dobre sudbine i društvo za svakodnevni život, blisko društvo koje sve mijenja u dobro. Tako On djeluje u mom životu.

Moral ne samo da ovdje ima svoju polaznu točku, već samo tu nalazi uporište i spas.

Razlog ljubavi svetog Petra prema Kristu nije bilo to što mu je On oprostio mnoge mane, mnoge krivnje i izdaje; nije učinio popis njegovih grešaka. Kad se našao pred Njim, nakon Njegova uskrsnuća, onaj put kad se našao licem u lice s Kristom i Krist ga je upitao: »Šimune, ljubiš li me?«, on mu je odgovorio: »Da«. Upravo odnos s tom Njegovom riječi koja je najljudskija i najbožanstvenija, navodi nas da zagrlimo cijeli naš svakodnevni život. Spomen na Njega treba biti svakodnevna, želja da nam On postane blizak treba biti svakodnevna, trebamo biti radosni jer nas On prati, spomen na njega treba nas ispuniti radošću u bilo kojoj situaciji se nalazili, jer u tebi je, Gospodine utjelovljena ljubav Misterija prema meni. Tako se rađa sigurnost da ćemo dosegnuti sretnu sudbinu i nada za cijeli život.

»Da, Gospodine, ti znaš da te ljubim«. Mogao sam pogriješiti i izdati tisuću puta u trideset dana, ali to je istina, to je tako! Čini mi se da to nije zahtjev, već je iznenađujuća, nezamisliva, neizreciva milost, kao što je govorio Michelangelo Buonarroti: »Ali, što mogu, Gospodine, ako ne dolaziš k meni s tvojom uobičajenom neizrecivom blagošću«. ⁷⁶

Krist i „da“ Njemu, to je, ljudski gledano, paradoksalno, najjednostavnije (kažem to malo drsko, malo oduševljeno). Ili, to je ono što mi, od svih moralnih dužnosti koje u svijetu imamo, najlakše prihvaćamo. Jer Krist je riječ koja sve objašnjava. Krist je čovjek koji je živio prije dvije tisuće godina kao svi drugi ljudi, ali koji nas, otkako je uskrsnuo od mrtvih, dan za danom, sat za satom, prožima snagom Misterija u čijoj naravi sudjeluje.

⁷⁴ Sveti Augustin, *Sermo 360/B,20: Sermo sanctis Augustini cum pagani ingrederentur*.

⁷⁵ Usp. J.A.Möhler, *Dell'unità dalla Chiesa*, (O jedinstvu Crkve) Tipografia e libreria Pirota e C.. Milano 1850, str. 52.

⁷⁶ M. Buonarroti, *Rime*, Laterza, Bari 1967, br 286, st. 5-6, str. 136.

Cijela prisutnost Misterija s njegovim sveobuhvatnim zahtjevom na naš život («Bog sve u svemu») i Krista, Isusa iz Nazareta, mladog čovjeka iz Nazareta, Isusa koji je misterij, Krist Božji pomazanik, koji je veliki, neizmjereno veliki lik, podsjeća nas da je Božja riječ u našim srcima i na našim usnama, posve bliska, svakodnevna i djelotvorna prisutnost, podsjeća nas na tu zajednicu koja je toliko čudna koliko je očito nenadmašiva, sve to objašnjava da možemo reći »Ti«. Trebamo reći »Ti« Bogu i »Ti« Kristu, čovjeku Isusu iz Nazareta.

Kao Misterij tako je i njegova fizička prisutnost u našem životu porijeklo odnosa s istinom i sa stvarnosti u njezinoj cjelini. Sve to postaje također izvor onoga što smo rekli o prijateljstvu. Nema važnijeg odnosa nego onoga s Tobom, Kriste. Ako živim spomen na Krista ne mogu imati ni jedan ljudski odnos, bilo koje naravi, a da pri tome ne težim idealu prijateljstva. Ti si gledao sve osobe s kojima si govorio ili koje su ti odgovarale ili s kojima nije postojao nikakav odnos (pa čak i Pilata, također i velike svećenike) sa žarkom željom da se ispuni njihova sudbina (kao što pokazuje cijela tvoja muka), pun ljubavi prema njima. Da su je oni prihvatili i približili se Tebi, svi bi bili postali tvoji prijatelji, stoga i prijatelji među sobom.

Sveti Maksim Ispovjednik, jedan od velikih otaca Crkve, to prekrasno sažima. On kaže: »Krist je [...] sve u svima [bilo da smo dobri, zli, rastreseni, bilo da stojimo postrani ili smo upleteni], On koji sve sadrži u sebi, prema jedinstvenoj, beskonačnoj i najmudrijoj moći Njegove dobrote – kao centar u kojem se stječu crte [sve crte svega stvorenoga: to je ontološko rođenje, pogled ontologije iz kojega treba proizaći cijeli naš životni stav] – kako stvorenja jedinog Boga ne bi bila međusobno strana i neprijateljska i kako bi imala zajedničko mjesto na kojem bi očitovala svoje prijateljstvo i svoj mir«. ⁷⁷ To je sinteza duha s kojim smo ove dane razmišljali i govorili.

---

⁷⁷ San Masimo il Confessore, *Mistagogia*, I.